

In de serie Freestyle van de Bond van Nederlandse Architecten (BNA) schrijven architecten openhartig over hun geheime fascinaties. In deze vijfde editie, Koppen, verkennen Marjolein van Eig en Lidwine Spoomans het fenomeen 'kopgevel'. De twee auteurs hebben een reis door de drie grote Nederlandse steden gemaakt (Amsterdam, Rotterdam en Den Haag) en onderweg nauwkeurig gekeken naar 'het aanzien' van de kopgevels in de verschillende tijdperken. De boeiende verzameling van typologieën die hieruit voort is gekomen wordt gepresenteerd in deze publicatie.

The Freestyle series of the Royal Institute of Dutch Architects (BNA) gives architects the opportunity to write candidly about their secret fascinations. In this fifth edition Marjolein van Eig and Lidwine Spoomans explore End Walls. The authors visited three major Dutch cities, Amsterdam, Rotterdam and The Hague, and carefully investigated the aspects of end walls from different periods of time. The result is the fascinating collection of typologies presented in this publication.

BNAonderzoek

Postbus 19606 1000 GP Amsterdam
T 020 555 36 66 www.bna-onderzoek.nl

Marjolein van Eig & Lidwine Spoomans

NB

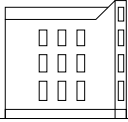
Deze digitale versie is een preview
van de uitgave BNA Freestyle #5 Koppen.

Het boek is te koop bij architectuur boekhandels en
te bestellen bij de BNA Shop

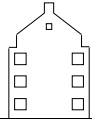
KOPPEN
END WALLS

Het Aanzien van de Kopgevel in de Woningbouw
Aspects of End Walls in Housing

Marjolein van Eig & Lidwine Spoormans

1900

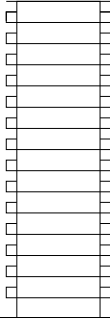
1930

1950

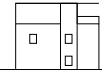
1950

1960

1980

2000

- 6 -

- 7 -

KOPPEN

Het Aanzien van de Kopgevel in de Woningbouw

Kopgevels? Wat zijn dat? Tijdens het samenstellen van deze publicatie stelden heel wat mensen ons die vraag, terwijl je kopgevels toch overal om je heen ziet. Iedere woonwijk in Nederland staat er vol mee. Kopgevels vormen het einde van een rijtje huizen. En gezien het enorme aantal woonwijken met rijtjeshuizen in Nederland, zijn het er een heleboel.

In 2004 schreef de Amerikaanse criticus en curator Aaron Betsky naar aanleiding van een tentoonstelling in het NAI (tegenwoordig Het Nieuwe Instituut, red.) over het wonen in Nederland tussen 1850 en 2004: 'Wat het karakter en gezicht van Nederland bepaalt zijn niet de paleizen of kantoren, opera-gebouwen of monumenten, maar de geleefde collectieve realiteit waarin de bewoners van dag tot dag wonen. De gebouwde ruimtes zijn aantrekkelijk vanwege de helderheid van de ontwerpen en de vanzelfsprekende alledaagse eenvoud.'

END WALLS

Aspects of End Walls in Housing

End walls? What are they? We were asked that question a lot during the preparation of this publication, and yet there are end walls everywhere. They are rife in every residential area in the Netherlands. End walls are the walls at the end of rows of dwellings. And given the huge number of residential areas that feature terraced houses in the Netherlands, there are a lot of them.

On the occasion of a 2004 exhibition at the NAI (now Het Nieuwe Instituut, ed.), American critic and curator Aaron Betsky wrote about housing in the Netherlands between 1850 and 2004: 'It's not palaces or offices, opera houses or monuments that decide the character and identity of the Netherlands, but rather the lived, collective reality in which its inhabitants reside from day to day. The built-up areas are attractive because of the clarity of their design and their natural, unremarkable simplicity.'

Het is deze keurige Nederlandse, alledaagse vanzelfsprekendheid die ons fascineert en die treffend tot uitdrukking komt in de kopgevels van woningen. De gevels vormen als het ware het gezicht, de typerende doorsnede van het blok. De manier waarop ze zijn vormgegeven zegt iets over de tijd waarin ze zijn gebouwd. Kopgevels kunnen mooi zijn door reliëf, compositie, lichtval of het gekozen materiaal. Sommige zijn nietszeggend, andere armoedig.

Voor de opdrachtgever betekent de kopgevel een kostenpost. Bij voorkeur maakt hij er zo weinig mogelijk, met zo min mogelijk ramen erin. Ook de bouwfysicus heeft ze liever niet. Hij denkt bij het grote gevelvlak aan warmteverlies, zeker als er veel openingen in zitten. De stedenbouwkundige wil juist wel ramen, want die bieden uitzicht op de straat. Sociale controle helpt hangplekken in een buurt voorkomen. De architect is enthousiast over vlakverdeling, materiaalgebruik en over woonkamers met uitzicht rondom.

It is this neat, Dutch, unremarkable naturalness that fascinates us, and it is aptly reflected by the end walls of dwellings. End walls are identifying features, as it were, typical slices of blocks. Their exterior design tells us something about the era in which they were built. End walls can be beautified using reliefs, composition, incidence of light or by the choice of materials. Some are unremarkable, others shabby.

Clients consider end walls mere debit items – they prefer to build as few as possible; the fewer windows, the better. Building physicists prefer not to have any end walls at all – large façade surfaces, especially ones with many openings, equal heat loss. Urban planners want lots of windows, overlooking the streets – social control helps to keep the neighbourhood safer. Architects are inspired by composition, the use of materials and living rooms with views to all sides.

Constructief gezien is de kopgevel eigenlijk altijd een dragende wand. Of het gemakkelijk is er gaten in te maken, hangt af van het gekozen bouwsysteem. Soms nemen bewoners het heft in eigen handen. Ze verfraaien zelf 'hun' kopgevel en voegen kunst of kleur toe.

In deze Freestyle-publicatie brengen we onze fascinatie voor kopgevels in beeld. We zijn op zoek gegaan naar aansprekende voorbeelden in drie grote steden: Amsterdam, Den Haag en Rotterdam. In verschillende woonwijken hebben we kopgevels gefotografeerd. Die wijken onderscheiden zich door een type woning dat in een bepaalde periode veel werd gebouwd:

1900	stadswoning
1930	portiekwoning
1950	doorzonwoning
1950	portiekwoning
1960	galerijwoning
1980	crisiswoning
2000	vinexwoning

In terms of construction, end walls are always load-bearing. Whether or not it is easy to drill holes in them depends on the building system. Sometimes people take matters into their own hands. They decorate 'their' end walls themselves, adding art or colour.

This Freestyle publication focuses on our fascination with end walls. We went looking for interesting examples in three major cities: Amsterdam, The Hague and Rotterdam. We photographed end walls in various residential areas that featured dwelling types built in a given time period:

1900	town house
1930	walk-up flat
1950	terraced housing
1950	walk-up flat
1960	gallery flat
1980	crisis housing
2000	vinex housing

- 10 -

De kopgevels zijn overhoeks in beeld gebracht zodat ook de rest van het blok te zien is. Per periode hebben we in iedere stad zestien koppen geselecteerd. De reeksen tonen de logica van het type aan en de verschillen binnen het type. De essentie van ieder type hebben we verbeeld in een abstracte tekening. Verder is van de drie steden de stedenbouwkundige situatie getekend, de habitat van de kopgevel.

The end walls are shown diagonally to include the rest of the block. We selected 16 end walls per time period in each city. These ranges show the logic and variety in the types of end wall. The essence of each type is represented by an abstract drawing. In addition, we outlined the urban situation in each of the three cities: the end walls' habitats.

- 11 -

3
Steden
Cities

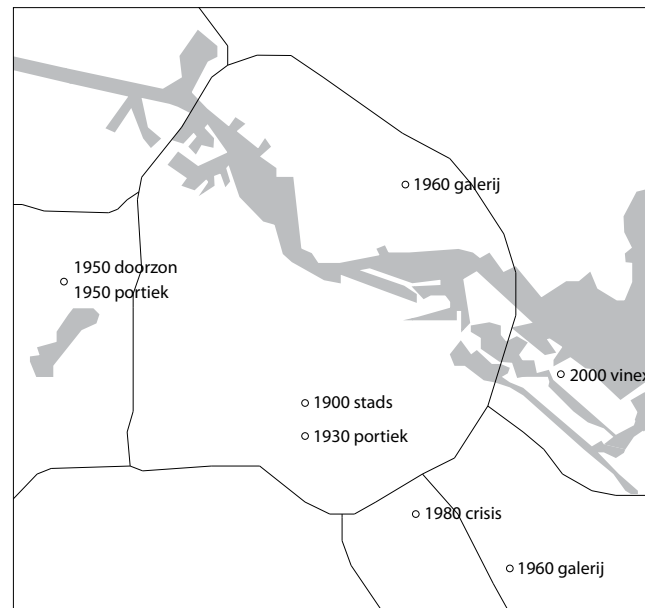
7
Tijden
Time Periods

21
Wijken
Residential Areas

336
Koppen
End Walls

- 12 -

- 13 -

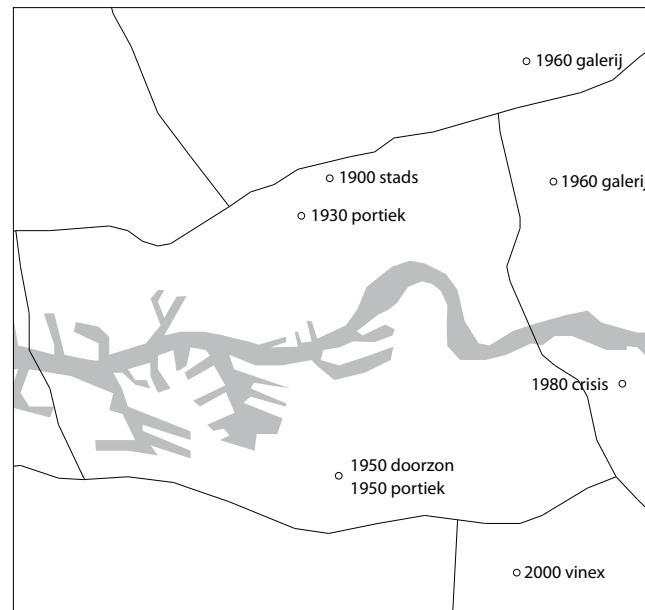
Amsterdam

Den Haag

- 14 -

- 15 -

Rotterdam

- 28 -

- 29 -

PORTIEKWONING
WALK-UP FLAT

1930

- 32 -

PORTIEKWONING 1930

Het portiek als woningtoegang ontstond in Den Haag en werd al snel overgenomen in andere steden. Via dit principe kregen hoger gelegen etagewoningen voor het eerst een eigen voordeur grenzend aan de openbare ruimte. De woningen werden ook voorzien van enig comfort. Eén gezin bewoonde bijvoorbeeld een hele verdieping, soms had een pand centrale verwarming en een warmwaterinstallatie. Voor de opslag van spullen hadden de bewoners op zolder een berging.

Situatie

De vooroorlogse portiekwoning komt voor in lange stroken en maakt deel uit van een (half open) bouwblok. De gevel staat direct aan de stoep of wordt omringd door een heg of hek. Waar de kopgevels in Den Haag en Rotterdam duidelijk herkenbaar aan de zijstraat staan, zijn ze in Amsterdam meestal onderdeel van een gesloten blok, zoals in de negentiende eeuw. De kopgevel verbindt dan twee rijen en er lijkt eerder sprake van een 'hoek' dan van een 'kop'.

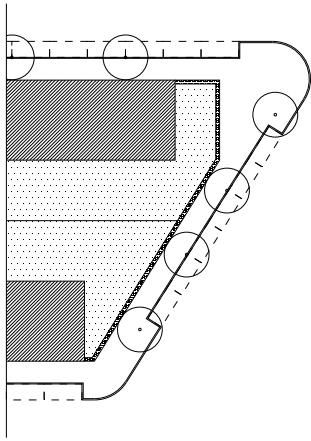
- 33 -

WALK-UP FLAT 1930

Walk-up flats were first built in The Hague, with other cities following suit. These flats were the first to be provided with their own front door bordering on the public space. The dwellings also had a measure of modern comfort. Sometimes a single family inhabited an entire floor, and some buildings had central heating and hot water systems. Residents could store belongings in a box room in the attic.

Situation

Pre-war walk-up flats come in long rows that are part of a (semi-open) block. Their end wall borders the pavement, either directly or surrounded by a hedge or fence. In The Hague and Rotterdam end walls are clearly and recognizably located on side streets, while in Amsterdam they are usually part of a closed block, as in the nineteenth century. Such end walls connect two rows and look more like the corner of a block than an end wall.

- 34 -

Aanzien

De kopgevel uit de jaren dertig heeft een vriendelijke uitstraling. Raampartijen zijn nauwkeurig geplaatst ten opzichte van elkaar en de meestal royale kap versterkt de huiselijkheid. In de detaillering is de bouwstijl uit de jaren dertig duidelijk herkenbaar aan plinten, daklijsten en soms gevelbanden. Af en toe piept een balkonnetje of erker naar buiten en dat geeft de gevel nog meer gezicht. Bij de aansluiting van lateien, balkonafdekkers en dakgoten zijn in veel panden bouwfysische problemen ontstaan; hier is herstel te zien. In Amsterdam, in het gesloten bouwblok, is de kopgevel nog eens extra aangezet; vaak is een bijzondere erker of torentje toegevoegd.

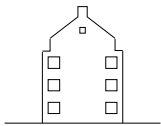
De typologie van portiekwoningen vormt de opmaat naar stapeling en herhaling van dezelfde woon-eenheden, zoals na de oorlog is gerealiseerd. Bouwwijze, materiaalgebruik en vormtaal zijn echter nog traditioneel. Hierdoor heeft de kop uit de jaren dertig een volwaardige gevel met de uitstraling van een huis.

- 35 -

Aspect

The 1930s end wall looks friendly. Window frames carefully divide the surface and the usually generous roofs strengthen their domesticity. Details such as plinths, cornices and sometimes façade bands are clearly executed in the architectural style of the 1930s. Occasionally, a small balcony or bay window protrudes, giving the end wall even more expression. In many buildings, the transitions from lintels, balcony covers and gutters to the wall have caused problems in the physical construction, and the end walls show traces of repair in this regard. In Amsterdam, the end walls of closed blocks are even more emphasized, often featuring an unusual bay window or turret.

The typology of walk-up flats precludes the post-war accumulation and repetition of identical units. Construction, use of materials and design language, however, are still traditional. Therefore the 1930s end wall simply looks like the façade of a house.

- 36 -

'De jaren dertig kopgevel staat als een huis.'

'The 1930s end wall is solid as a rock.'

- 38 -

- 39 -

Rivierenbuurt
Amsterdam

Benoordenhout en Laakkwartier
Den Haag

- 40 -

- 41 -

Blijdorp
Rotterdam

Colofon/Credits

Tekst en fotografie/Text and photography

Marjolein van Eig and Lidwine Spoomans

Tekst- en beeldredactie/Copy and image editing

Jutta Hinterleitner, BNA Onderzoek

Eindredactie/Copy editing

Ellen Meijer

Vertaling/Translation

InOtherWords, D'Laine Camp and

Maria van Tol

Grafisch ontwerp/Graphic design

Thonik

Literatuur/Bibliography

J.P. Baeten, J. Berg and V. Patteeuw, GeWoon Architectuur 1850-2004 (Rotterdam: NAI Publishers, 2004)

N. Luning Prak, Het Nederlandse woonhuis van 1800-1940 (Delft: Delft University Press, 1991)

Hulsman B. and L. Kramer, Het rijtjeshuis (Amsterdam: Uitgeverij Nieuw Amsterdam, 2013)

Historische foto's/Historical photographs

p.8: Bergsingel (postcard), 1916-1920, Municipal Archive Rotterdam

p.22: Uiterwaardenstraat, I. Geldmaker, 1950, Municipal Archive Amsterdam

p.36: Burgemeester Fockstraat, R. Knopper, 1957, Municipal Archive Amsterdam

p.50: Melis Stokelaan, W. Straatman, 1960, Municipal Archive The Hague

p.64: G.B. Shawplaats, A.de Herder, 1970, Municipal Archive Rotterdam

p.78: Laan van de Mensenrechten, Fotoburo Thuring, 1985, Municipal Archive The Hague

p.92: Anthony Fokkersingel, B. Mellink, 2002, Municipal Archive The Hague

Uitgever/Publisher

Bond van Nederlandse Architecten (BNA)

ISBN 978-94-6228-583-5

Maart/March 2015

Deze uitgave is mede mogelijk gemaakt door het BNA Onderzoekfonds/This publication was made possible by the BNA Research Fund.

BNAonderzoek

BNA Onderzoek

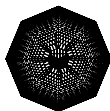
Postbus 19606

1000 GP Amsterdam

T 020 555 36 66

bna-onderzoek@bna.nl

www.bna-onderzoek.nl

BureauVanEig

STUDIO LS